

เรือนเครื่องผูก

ศศ. สมใจ นิ่มเล็ก

เรือนไทยมีอยู่ 2 ประเภท คือเรือนเครื่องสับ หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เรือนฝากระดานประเภทหนึ่ง ส่วนอีกประเภทหนึ่งคือ เรือนเครื่องผูก อาคารชนิดเรือนนี้มีทงยกพื้นสูง อยู่อาศัยเป็นประจำ เรียกว่าเรือน และที่ยกพื้นเพื่ออาศัยหลบแดด หลบฝน หรืออยู่อาศัยเป็นบางช่วง เช่น ช่วงทำนา ระบายน้ำท่วม เกี่ยวข้าว เมื่อเสร็จภารกิจแต่ละช่วง ก็จะกลับมาอาศัยยังเรือนเดิม เรือนเครื่องผูกประเภทหลังนี้เรียก กระจับปี่ สำหรับภาคกลาง เรียก ถ้างนา สำหรับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เรียก ห้างนา สำหรับภาคเหนือ

ส่วนเรือนเครื่องผูกลักษณะอื่นมีอีกมาก สุดแล้วแต่ประเพณี วัสดุของแต่ละท้องถิ่น รวมทั้งลักษณะภูมิประเทศด้วย เช่น หลังคาคลุมดิน ถ้าไม่คลุมก็มีฝาถึงพื้น ใช้พื้นที่ภายในเป็นที่ใช้สอยหลับนอน หุงหาอาหาร เช่น เรือนชาวนาภาคกลาง เรือนชาวประมงที่ปลูกไม้ติดชายทะเล เรือนชาวนาเกลือ เรือนชาวสวนที่เป็นชาวจีน เป็นต้น

เรือนเครื่องผูกนี้ปลูกสร้างอย่างง่าย ๆ ความคงทนถาวรมีน้อยกว่าเรือนเครื่องสับ เนื่องจากใช้วัสดุโครงสร้างส่วนใหญ่เป็นไม้ไผ่ เครื่องยึดใช้หวาย ดอก เถาวัลย์ผูกมัด ขนาดของเรือนไม่ใหญ่โต เนื่องจากคุณสมบัติของวัสดุบังคับ ความกว้างของช่วงเสาจึงไม่มากกว่า 3.00 เมตร โดยประมาณ

ลักษณะของผังพื้น

เรือนเครื่องผูกโดยทั่วไปไม่ใหญ่โตมากนัก ปลูกสร้างตามอัธยาศัย เท่าที่ความจำเป็นจะพึงมี และเท่าที่ฐานะของผู้อยู่อาศัยจะสามารถแสวงหา เช่น ชาวนา ชาวไร่ ชาวนา ตังนั้นตัวเรือนจึงมีเพียง 2 ถึง 3 ช่วงเสา¹ มีระเบียบ โถง ครีว เกือบของ เท่านั้น ส่วนเครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพจะเก็บไว้ใต้ถุนเรือน

¹ เสนอ นิลเดช. เรือนเครื่องผูก เอกลักษณ์ไทย ปี 1 เล่ม 3 มีนาคม 2520

ลักษณะของรูปทรง

ทรงของเรือนนั้น มีลักษณะเฉพาะแต่ละถิ่น บางถิ่นชายคามี 2 ด้าน บางถิ่นมี 3 ถึง 4 ด้าน ชายคามียาวไม่เหมือนกัน ฝาภายนอกโปร่ง หรือทึบ สุดแต่ดินฟ้าอากาศ ฉะนั้นลักษณะแตกต่างทางรูปทรงที่เด่นชัดก็คือ หลังคา ลักษณะของฝาเรือน รวมทั้งรูปทรงด้วย เช่น ทรงสูง และทรงเตี้ยด้วย

ลักษณะวัสดุโครงสร้าง

ภาคกลาง โครงสร้างส่วนใหญ่เป็นไม้ ไม้ต่อม่อมมี ไม้จริงผสม ไม้ ไม้ส่วนใหญ่ใช้ ไม้สัก ลำมะลอก เลียง รวก ตง ฝาจะขัดแตะ กรูด้วยจาก เป็นต้น หรือใช้จากทั้งทาง นำมาผูกเรียงทางแนวตั้งและแนวนอน เช่น บ้านชาวประมงที่อยู่บนที่ดอน หรือชานนาเกลือ ชานนาทุ้ง ส่วนหลังคามุงด้วยจาก

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โครงสร้างใช้วัสดุคล้ายภาคกลาง ฝามีหลายชนิด ทั้งขัดแตะ กรูด้วยแฝก สานด้วยไม้ ไม้เป็นแผง ขนาบใบตาลให้เป็นแผง ขนาบกาบไฟตงที่มีขนาดใหญ่และแห้งแล้วให้เป็นแผงหรือนำต้นปอที่ลอกเปลือกออกแล้ว นำมาขนาบและโบกด้วยดินเหนียวผสมมูลสัตว์เฉพาะด้านนอก ก็พบว่านิยมกันมาก เครื่องมุงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้ นิยมนำต้นแฝกมาตากแห้ง แล้วเข้าเป็นตับใช้มุงหลังคา ที่ใช้แฝกก็เนื่องด้วยแฝกเป็นพืชประจำท้องถิ่น

ภาคเหนือ วัสดุโครงสร้างส่วนใหญ่เป็นไม้ ไม้จริงเป็นส่วนประกอบ สำหรับไม้ ไม้ทุกชนิดของภาคเหนือมีคุณสมบัติพิเศษคือ แข็งแกร่ง คงทน และโดยเฉพาะมีขนาดใหญ่กว่าไม้ภาคอื่น ฝาส่วนมากขัดแตะ แต่จะเป็นฟากสับนำมาขัดเป็นลายหยาบ ๆ หรือใช้ไม้ขวางสานเป็นลวดลายเรียก ฝาลายอ้า ถ้าต้องการความอบอุ่นก็ใช้หญ้าคานำมาตากแห้ง เย็บเป็นตับแล้วกรุเป็นฝา หรือใช้ตองตึงกรุ เครื่องมุงก็ใช้คาหรือตองตึง เรียก มุงคา มุมตองตึง การจะมุงคาหรือตองตึงก็ต้องสัมพันธ์กับฝาดด้วย ถ้าฝาคือคาน้ำหลังคาต้องมุงคา เช่นเดียวกันฝาคือตองตึง ก็ต้องมุงหลังคาด้วยตองตึงด้วย แต่ฝาย่างอื่น นอกจากทั้งสองชนิดดังกล่าวแล้ว หลังคาส่วนมากจะมุงด้วยคา เพราะหาได้ง่าย ราคาถูก พร้อมทั้งคงทนด้วย

ลักษณะของพื้นเรือน

พื้นเรือนเครื่องผูกทั้งสามภาค ส่วนมากก็ใช้ฟากสับ ฟากสับนี้จะใช้ไม้ ไม้ ภาคกลาง บางจังหวัดใช้ต้นหมากทำฟากก็มีไม่น้อย วิธีทำฟากนั้น ชั้นแรกจะทำการริด เกลา ตา ปล้อง

ผของไม้ ไม้ให้เรียบร้อย ทั้งนี้เพื่อความสม่ำเสมอ เมื่อเป็นฟากแล้ว ลำดับต่อมาก็จะผ่าตลอดเพียงแนวเดียวมิดและลิมไม้ ต่อจากนั้นใช้มีดสับตรงส่วนอื่นๆ ให้ทั่วลำ แต่รอยที่สับนั้นต้องไม่เป็นแนวเดียวตลอดความยาวของไม้ ถ้าเป็นรอยตลอดแล้วฟากจะแยกเป็นชั้นเล็กชั้นน้อย ไม่เป็นผืนใหญ่ จะลำบากในการปูและยึด เมื่อสับพอให้แบบกว้างได้แล้ว ก็ตากข้อภายในออก เพื่อการปูจะได้สม่ำเสมอ ถ้ายังปรากฏว่ายังไม่สม่ำเสมอ ยังมีส่วนนูนตามธรรมชาติของไม้ก็จะทำการสับให้มีรอยถี่ขึ้น ฟากนั้นก็จะเป็นแนวเรียบและสม่ำเสมอดี

ที่กล่าวมานั้นเป็นฟากเรือนและคร้วบางส่วน ลักษณะพิเศษที่ควรกล่าวถึงก็คือ ฟันคร้ว บางส่วนจะไม่ใช้ฟากดังกล่าว ด้วยวิธีการอันชาญฉลาดและเข้าใจถึงธรรมชาติ ฟันคร้วบางส่วนจึงมีลักษณะโปร่งเพื่อให้มีการถ่ายเทอากาศ โดยควันทันไฟจะลอยขึ้นสูงและผ่านออกตามผ่าซัดตะหรือออกทางหน้าจั่วที่ทำโปร่งเป็นบางส่วน อากาศจากใต้ถุนคร้วก็จะผ่านขึ้นมาทางช่องฟันที่โปร่งนี้ ทำให้อากาศถ่ายเทอยู่ตลอดเวลาขณะที่ประกอบอาหาร วิธีทำส่วนที่โปร่งนี้ จะทำด้วยไม้ไผ่ขนาดเล็กที่มีความคงทนทั้งล้ามาผูกมัดกับตงและรา ท้องฟาก โดยให้มีช่องว่างพอที่เท้าหรือสิ่งของจะไม่ตกลงไปที่ใต้ถุนได้

วิธีปลูกสร้าง

วิธีการปลูกสร้างเรือนเครื่องผูก ก็มีลักษณะคล้ายกับวิธีปลูกเรือนเครื่องสับ คือทุกชั้นส่วนเกือบจะสำเร็จรูป เช่น ฝา หน้าจั่ว พิธีต่างๆ ก็มีลักษณะคล้ายกัน แต่อาจจะตัดพิธีที่ละเอียดละออลงบ้าง

ฐานรากของเสาหรือตอม่อ มิใช่เป็นฐานราก ซึ่งระแนงก็เป็นฐานรากชนิดหนึ่งของเรือนเครื่องสับ เนื่องจากเสาเป็นไม้ไผ่ หรือถึงจะเป็นเสาไม้จริงก็มีขนาดเล็ก จึงไม่สามารถเจาะใส่คานได้ ดังนั้นจึงต้องตั้งเสาตอม่อรับคาน ทั้งตัวเรือนและระแนง

โครงสร้างหลังคานั้นแสดงถึงวิธีการก่อสร้างที่ชาญฉลาด สวยงาม เหมาะสม วิธีการนี้จะแตกต่างกันแต่ละภาค รวมทั้งชื่อองค์ประกอบด้วย สำหรับภาคกลางและภาคเหนือ แม้ชื่อองค์ประกอบจะผิดกันบ้าง แต่วิธีการและโครงสร้างเหมือนกัน ในเรื่องชื่อโครงสร้างของเรือนเครื่องผูกนี้มีความเห็นว่าจะคล้ายตามกับบทประพันธ์ของกวีต่าง ๆ ไม่ได้แน่ ชื่อต่าง ๆ ขององค์ประกอบอาจจะเป็นไปด้วยกลอนพาไป และที่สำคัญที่สุดคือ ผู้ที่เป็นยอดหรือเอตทัคคะในด้านหนึ่งด้านใดแล้ว จะไม่สามารถรอบรู้ในด้านอื่นอย่างเป็นยอดได้อีกเลย ดังนั้นผู้เป็นยอดกวีก็จึงไม่สามารถเป็นยอดในเรื่องสถาปัตยกรรมได้ ชื่อบางชื่อในโครงสร้างอาจทำให้ไม่สามารถยอมรับได้

การยึดของโครงสร้างทั้งหมดของเรือนเครื่องผูกชนิดดั้งเดิมจริง ๆ นั้น จะไม่ใช่วัสดุยึดที่เป็นอย่างอื่นเลย นอกจากใช้ หวาย ตอก เถาวัลย์ ลูกสลัก หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ลูกประลัก และเดือยเท่านั้น ทั้งลูกสลักและเดือยนี้ก็ไม่ทำทั้งสิ้น

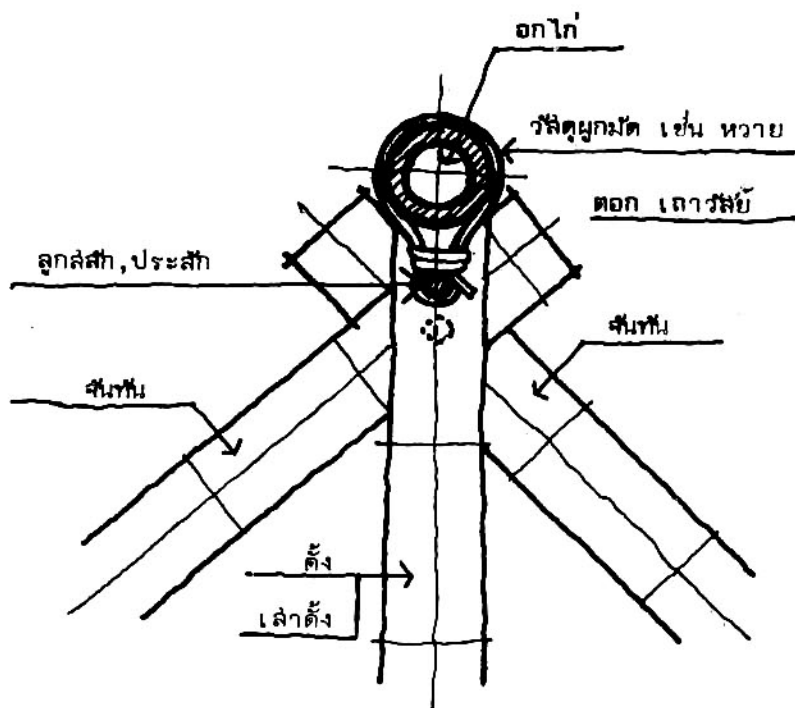
หวายใช้ผูกมัดสำหรับโครงสร้างที่สำคัญ เช่น การผูก ตง ราว ต่อม่อ เสา ผากับเสา โครงหลังคาทั้งหมด นอกจากผูกเครื่องมุงกับกลอนเท่านั้น วัสดุที่ใช้ผูกเครื่องมุง เช่น จาก แผลกคา ตองตึง คือตอก เถาวัลย์ ถ้าใช้หวาย ก็เป็นหวายที่มีคุณภาพต่ำและราคาถูก เช่น หวายลิง (หวายลิงนี้ มีอยู่โดยทั่วไปแม้แต่ภาคกลาง ส่วนหวายอื่นนั้นมิเฉพาะบางภาค)

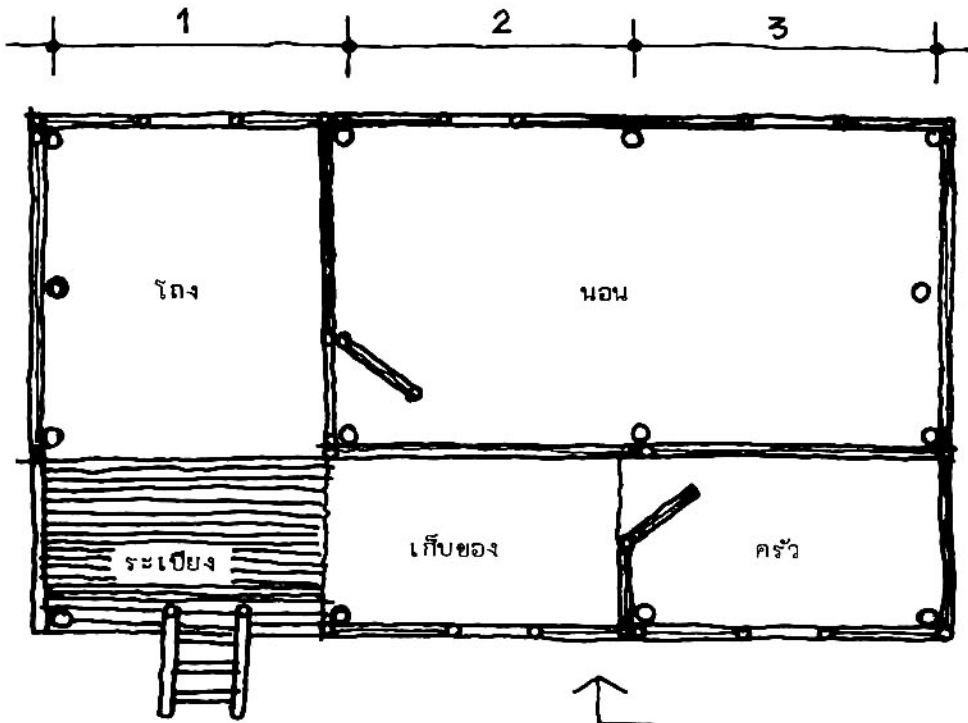
การเจาะโครงสร้างเพื่อใส่ลูกสลัก เดือย จะมีวิธีการเจาะที่เหมาะสม รอบรู้ในคุณสมบัติของวัสดุที่ใช้ การเจาะเสาที่เป็นไม้ไผ่สำหรับใส่ลูกสลักในการผูกข้อ จะเจาะให้มีมุมทะแยงลูกสลักที่ใส่ก็จะมีคามยาวมากกว่าความกว้างของรูในของไม้ไผ่ เมื่อผูกมัดด้วยหวายแล้ว ลูกสลักก็จะขัดกับไม้ไผ่แน่น

การผูกหวายจะต้องแช่น้ำเสียก่อน และต้องผูกให้อยู่ในลักษณะเดียวกัน เช่น ผิวของหวายจะต้องอยู่ด้านเดียวกันตลอดเส้นหวายหรือจนกว่าจะแน่นพอ เพราะถ้าบิดหรือผิดลักษณะหวายจะขาดทันที ทำให้ต้องใช้วิธีต่อ และการต่อหวายก็ต้องมีลักษณะพิเศษเหมือนกัน ปัญหาใหญ่ของการผูกหวายก็คือ ทำอย่างไรเมื่อผูกแล้วหวายจึงจะตึงและแน่น การช้อนปลายของหวายทำให้หวายไม่คลายออกนั้น ผู้ผูกต้องมีความชำนาญ และรู้ในคุณสมบัติของหวายเป็นอย่างดี

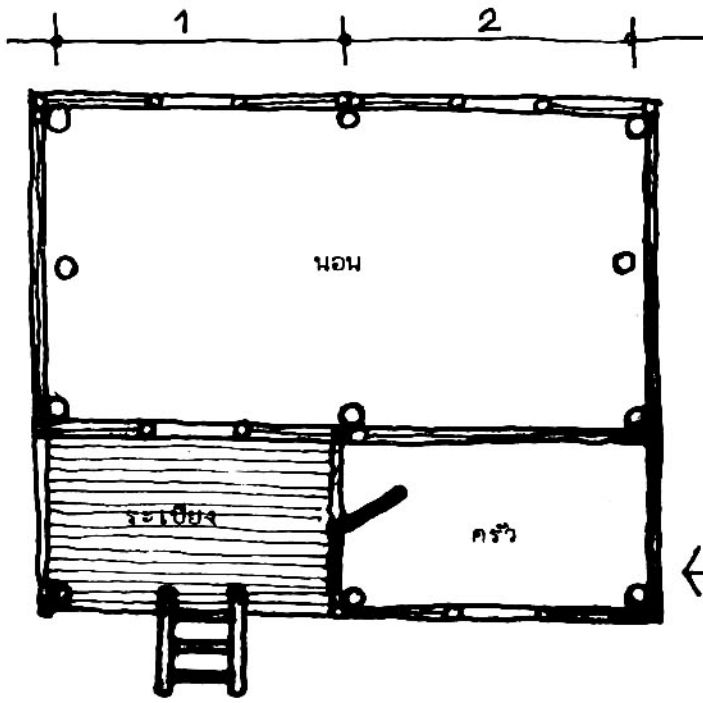
วิธีการปลูกสร้างในปัจจุบันของเรือนเครื่องผูกนั้น ถูกเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากวิวัฒนาการการปลูกสร้างในปัจจุบัน วัสดุคงทนถาวรหาได้ง่าย ระบบวิธีการก่อสร้างเรือนเครื่องผูกที่ถูกต้องและสมบูรณ์แบบจึงเปลี่ยนแปลงไป อันเป็นผลทำให้ผู้คนที่ศึกษาในเรื่องนี้เข้าใจผิด อีกประการหนึ่งการเปลี่ยนแปลงการซ่อมแซมในขณะที่วัสดุและวิธีการก่อสร้างในปัจจุบันมีอิทธิพล อันเป็นสาเหตุใหญ่ที่เรือนเครื่องผูกผิดแผกไปจากลักษณะเดิม

และโดยเฉพาะการขยายของเมือง ทั้งที่อยู่อาศัย โรงงานอุตสาหกรรม รวมทั้งความคับแค้น ความเหลื่อมล้ำในความเป็นอยู่ ทำให้ที่อยู่อาศัยชนิดเครื่องผูกถูกเปลี่ยนแปลง ขาดการสืบทอดในเวลาอันไม่ช้านี้ คนไทยอาจไม่รู้จักอาคารที่เป็นสัญลักษณ์และเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมประเภทหนึ่งเลยก็ได้

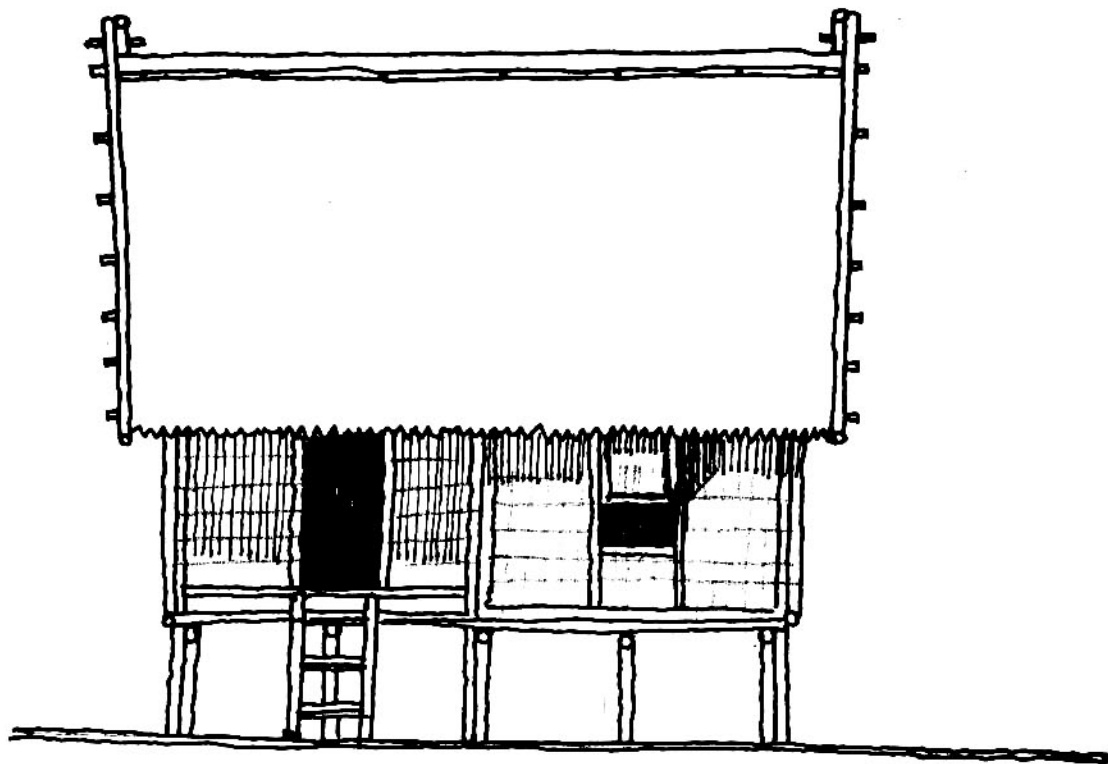

2 เรือนชนิด 3 ช่องเช่า

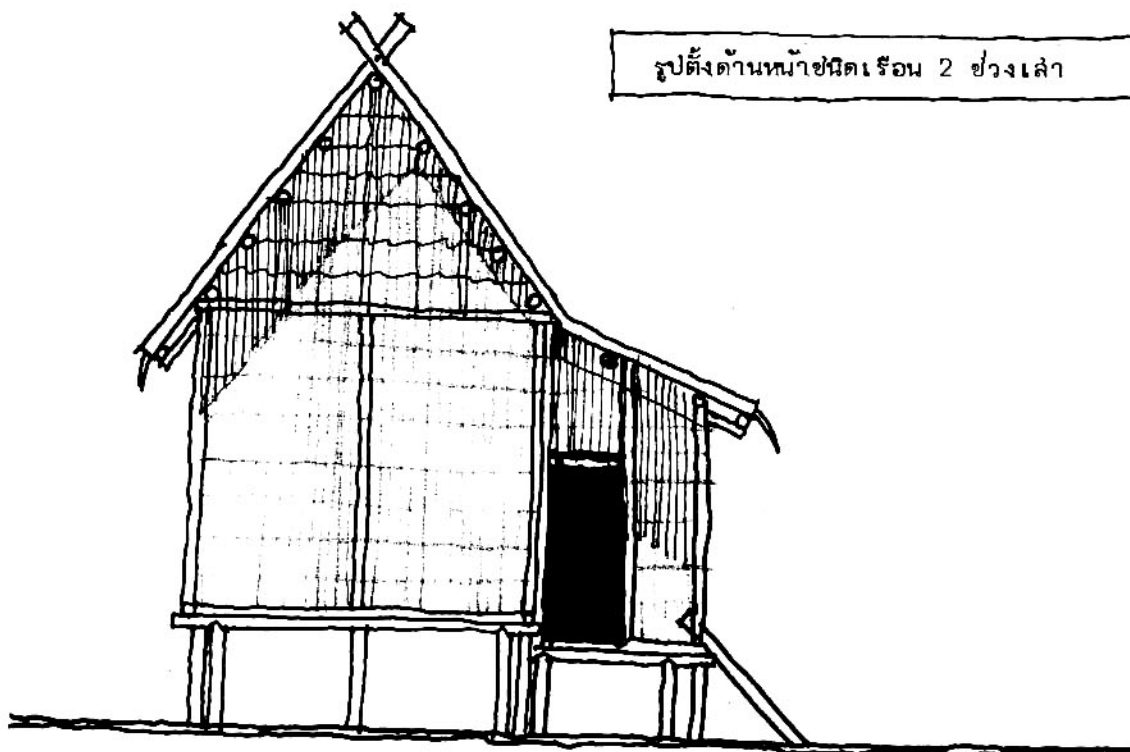

1 เรือนชนิด 2 ช่องเช่า

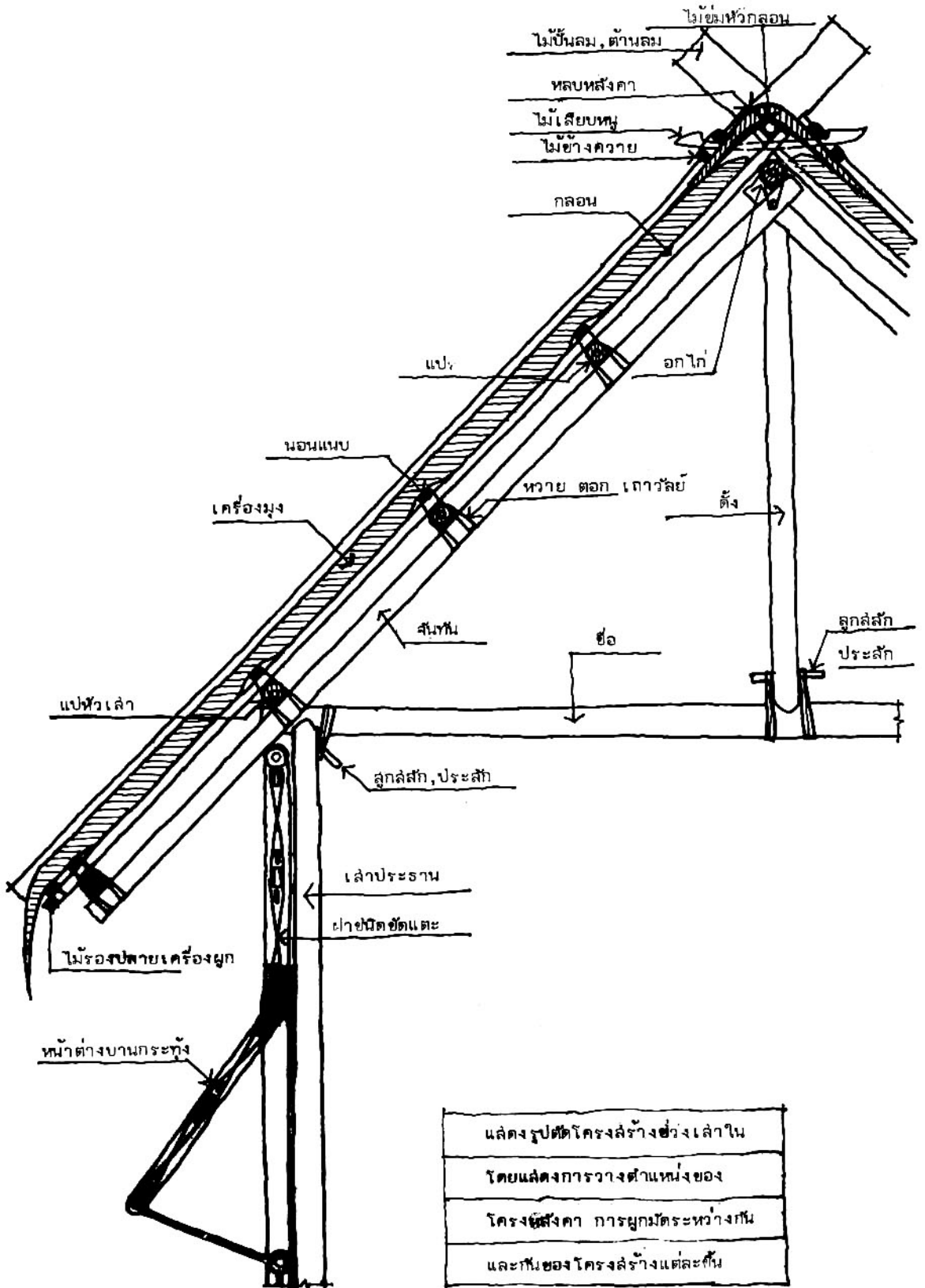
แสดงผังที่ 2 ชนิด

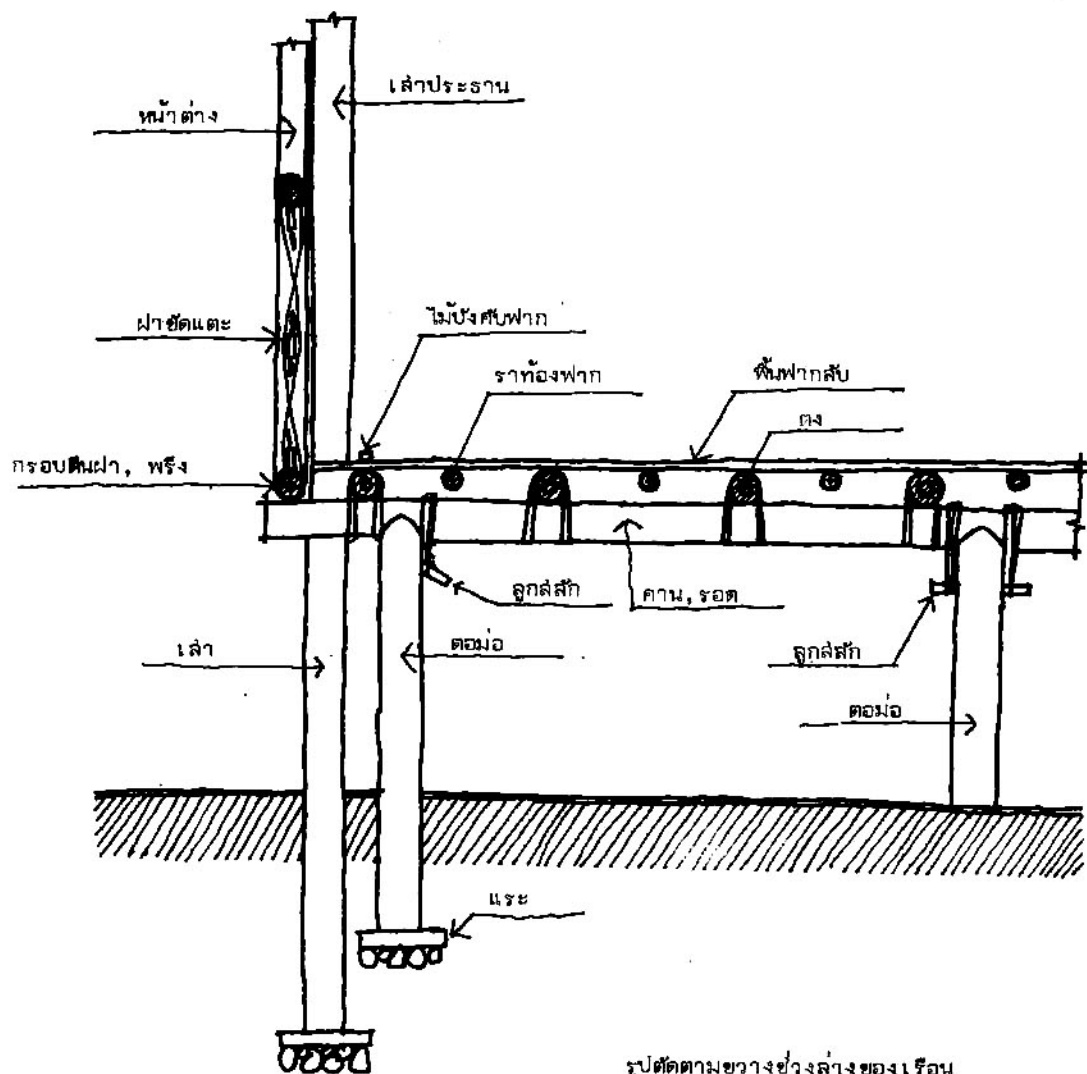

รูปตั้งด้านหน้าชนิดเรือน 2 ช่องเสา

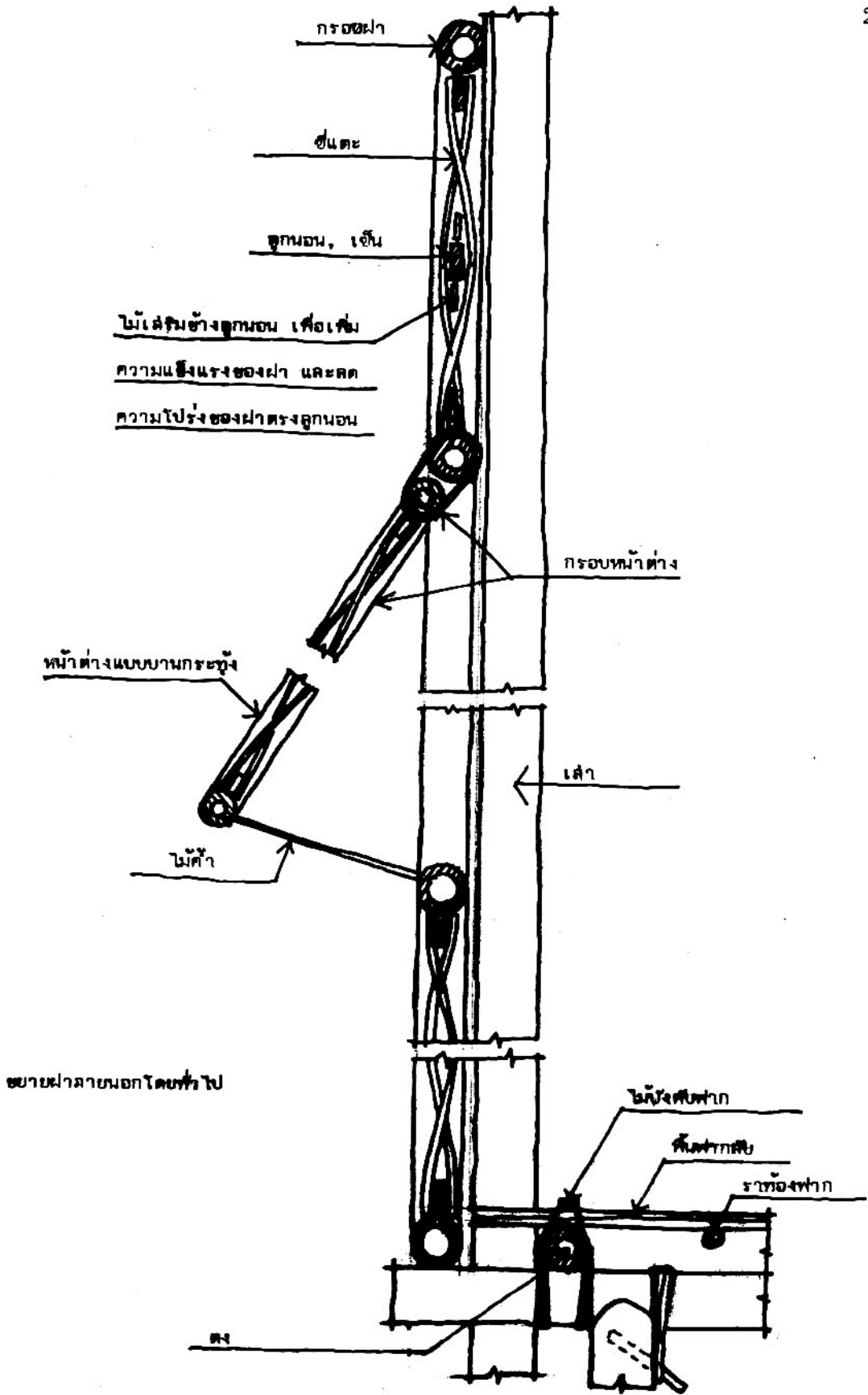

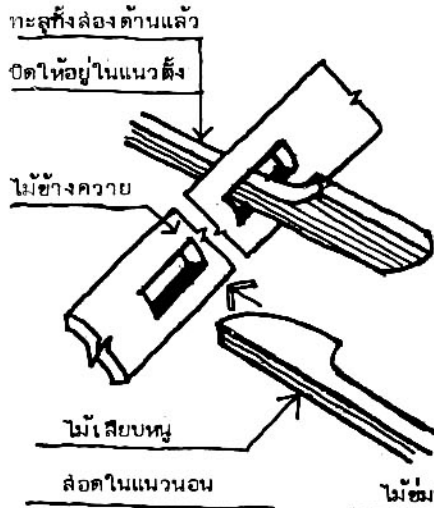
รูปตั้งด้านข้างชนิดเรือน 2 ช่องเสา

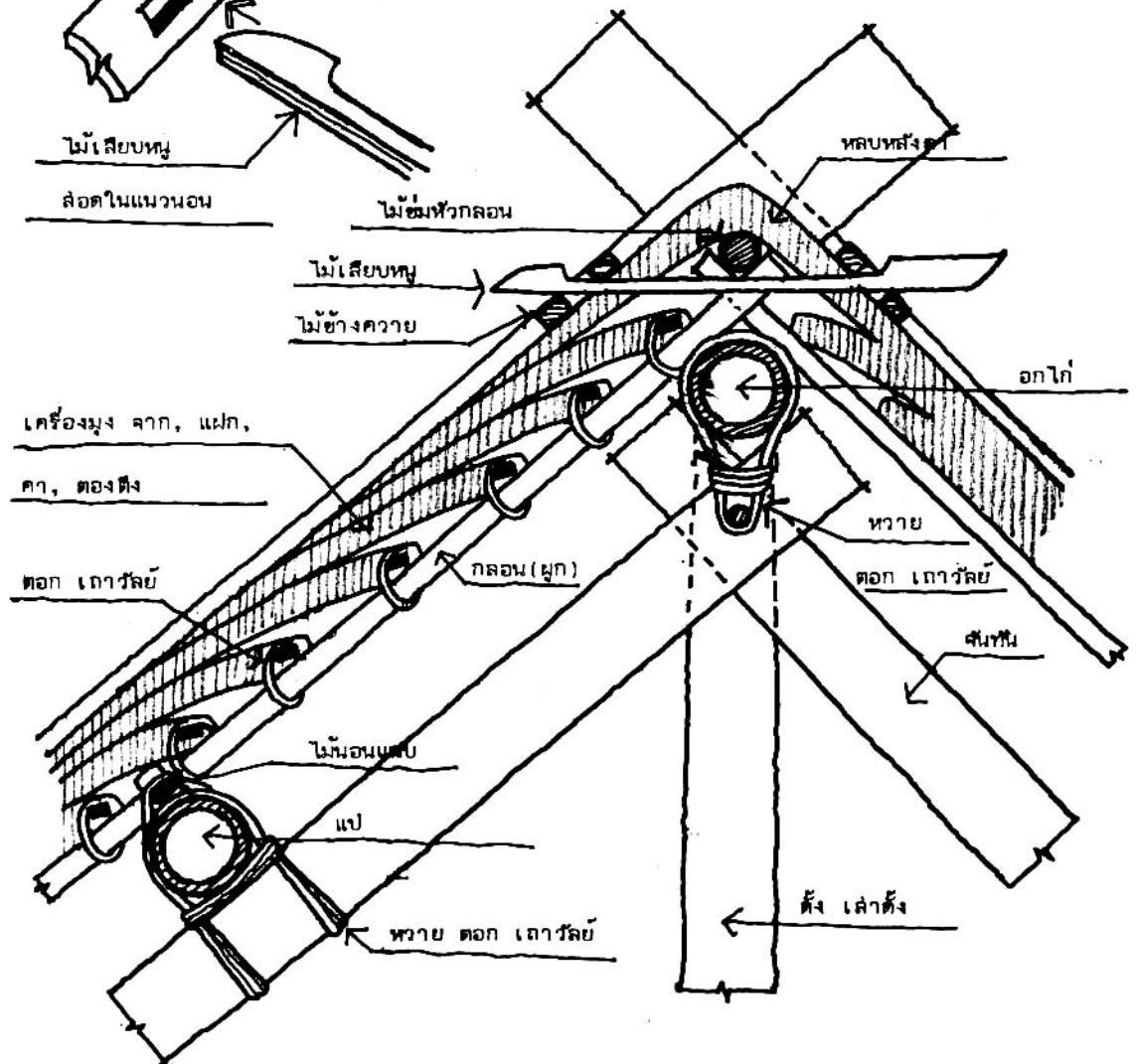

รูปตัดตามขวางช่วงล่างของเรือน
แสดงการตั้งเส้น ตอม่อ คาน ตง
ราห้องพาก พื้นพากลับ และการผูกยึด
ด้วยหวาย ดอก เถาวัลย์

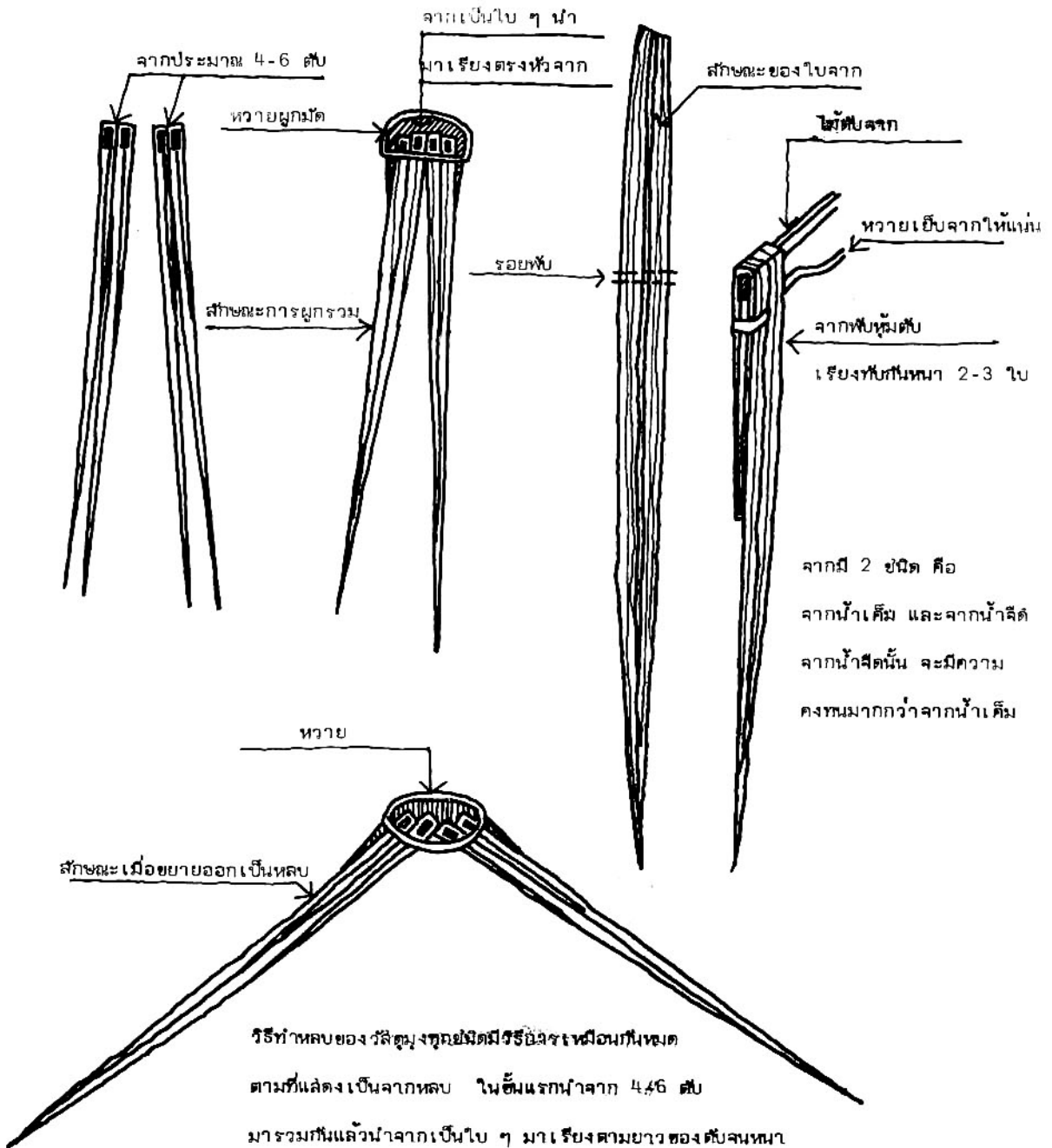

ไม้ข้างควายมีไว้เพื่อบังคับหลังคามันให้เคลื่อนที่หรือ
 ปลิวหลุด การยึดไม้ข้างควายทั้งล่องขึ้นด้วยการใส่ไม้
 เสียบหนู วิธีใส่จะใส่โดยไขทางแบนล่องผ่านไม้ข้างควาย
 ชิ้นแรกผ่านเครื่องมุงและล่องอยู่ที่ไม้ซุ้มหัวกลอน เพื่อยึด
 ไม้ให้หลุด แล้วจึงล่องให้ทะลุไม้ข้างควายอีกด้านหนึ่ง
 แล้วเปิดให้อยู่ในแนวตั้ง

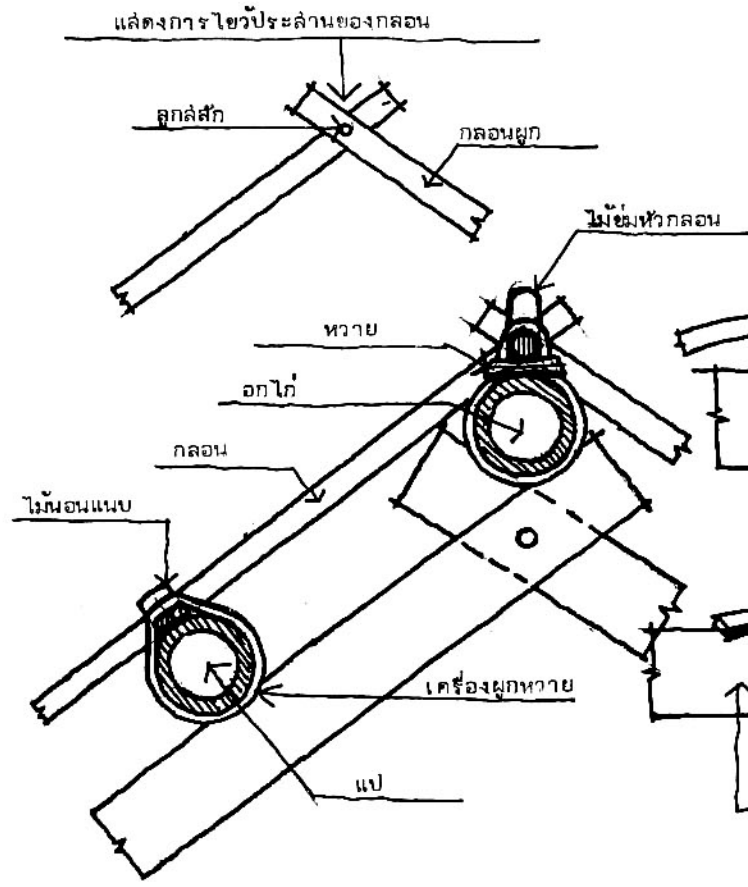

วิธีทำหลบหลังคาชนิดทำด้วยจาก, แปก, คา, ตองตึง

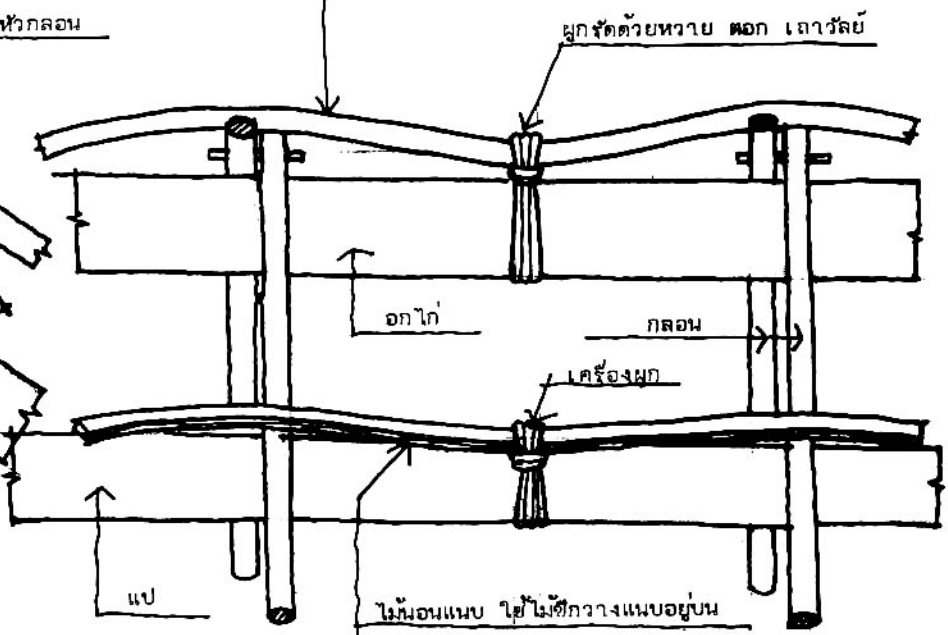
จาคมี่ 2 ชนิด คือ
 จากน้ำเค็ม และจากน้ำจืด
 จากน้ำจืดนั้น จะมีความ
 คงทนมากกว่าจากน้ำเค็ม

วิธีทำหลบของ วัสดุขมุงทุกชนิดมีวิธีอันจระเหมือนกันหมด
 ตามที่แสดงเป็นจากหลบ ในขั้นแรกนำจาก 4-6 ตับ
 มารวมกันแล้วนำจากเป็นใบ ๆ มา เรียงตามยาว ของตับจนหนา
 พอที่ป้องกันน้ำได้ ใช้หวายผูกมัดระหว่างไม้ตั้งจากกับจากที่นำมา เรียงให้แน่น
 ประมาณหลบละ 3-4 เมลอะ เมื่อเวลาใช้ก็ค้ำให้จำนวนตับจากทั้ง 2 ซ้างมี
 จำนวนเท่า ๆ กัน แล้วนำไปใช้หลบ

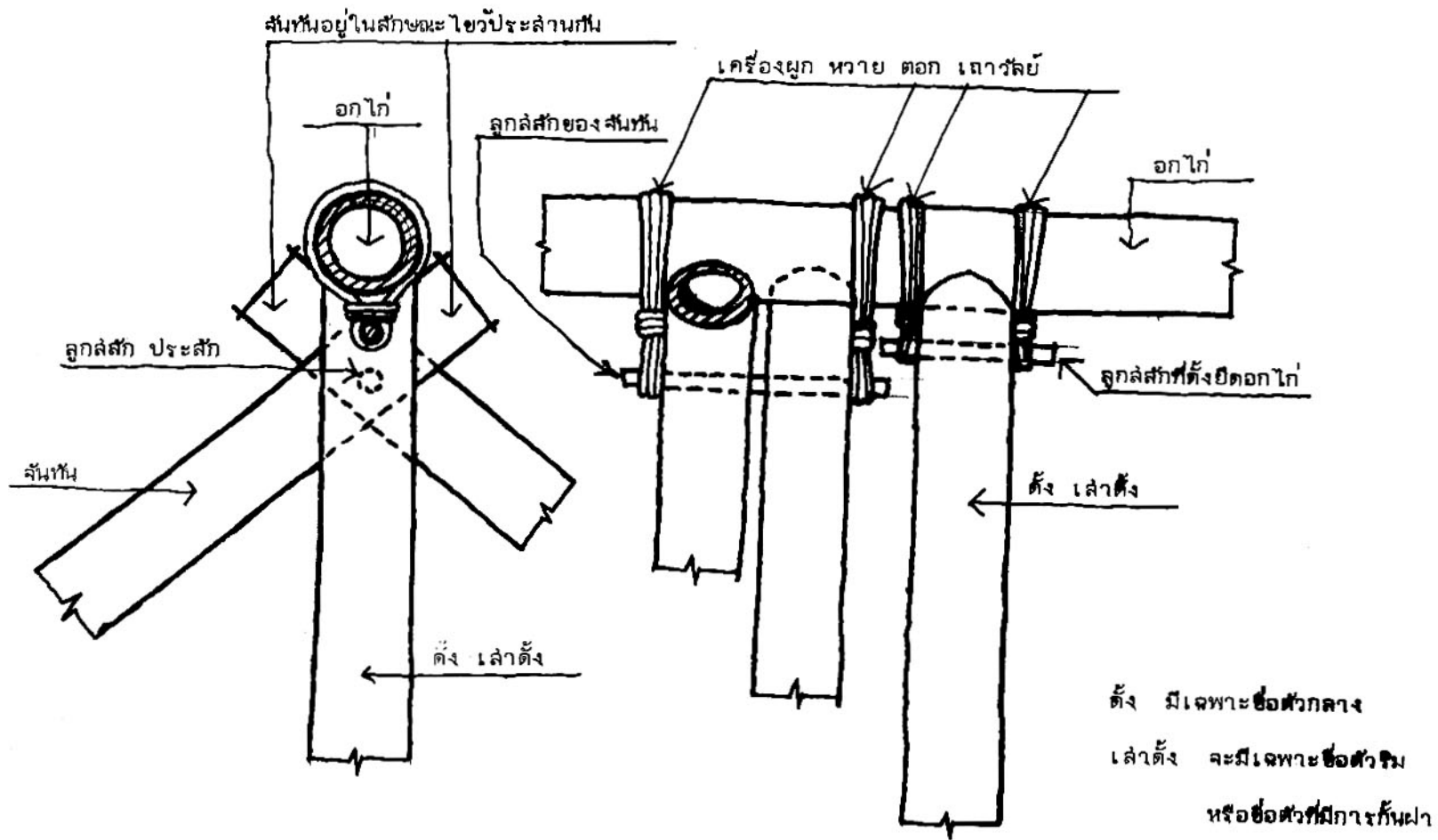

แสดงการผูกไม้ข่มหัวกลอนกับอกไก่
ไม้บอนแนบกับแป

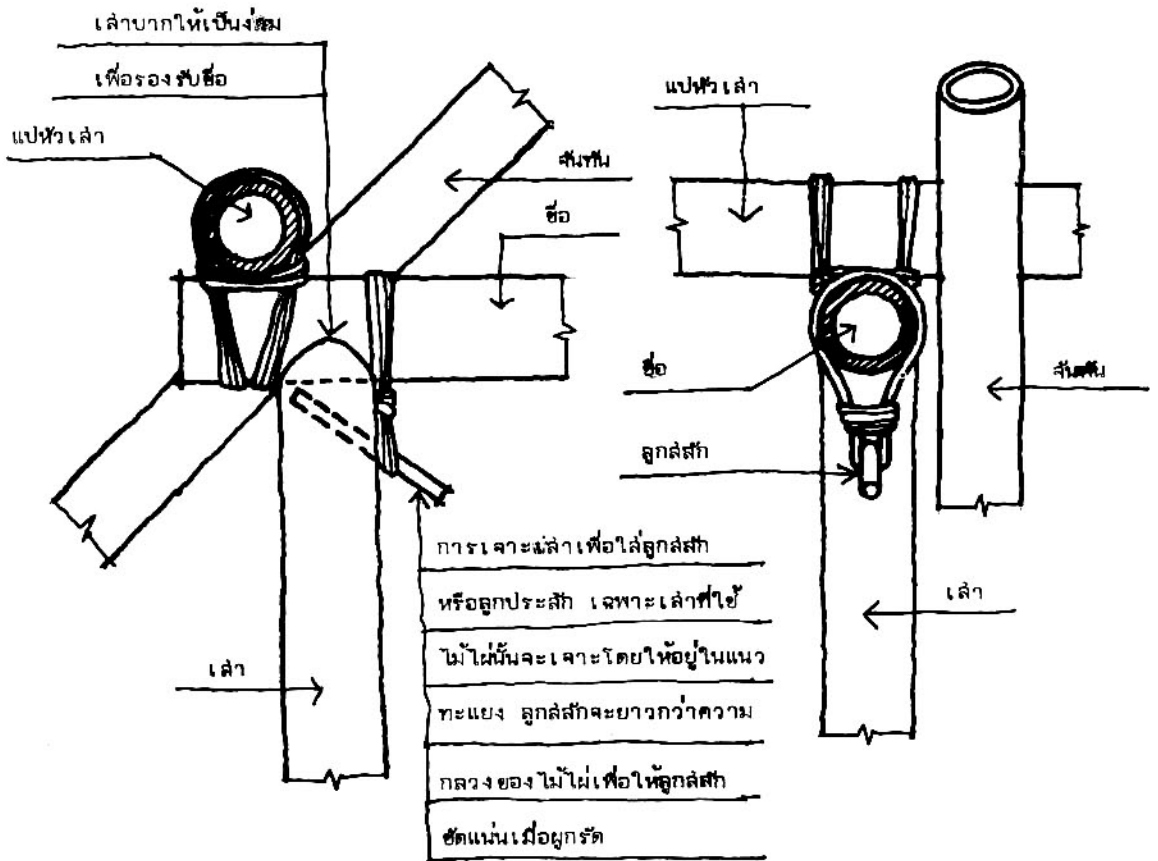
ไม้ข่มหัวกลอน ไข้ไม้ทั้งสี่วางอยู่บนแปสายกลอนที่
ไขว้ประลันกันตลอดคืนหน้าใจคา เมื่อผูกกับอกไก่
จะทำให้บังคับลมไม่ให้กลอนเคลื่อนที่

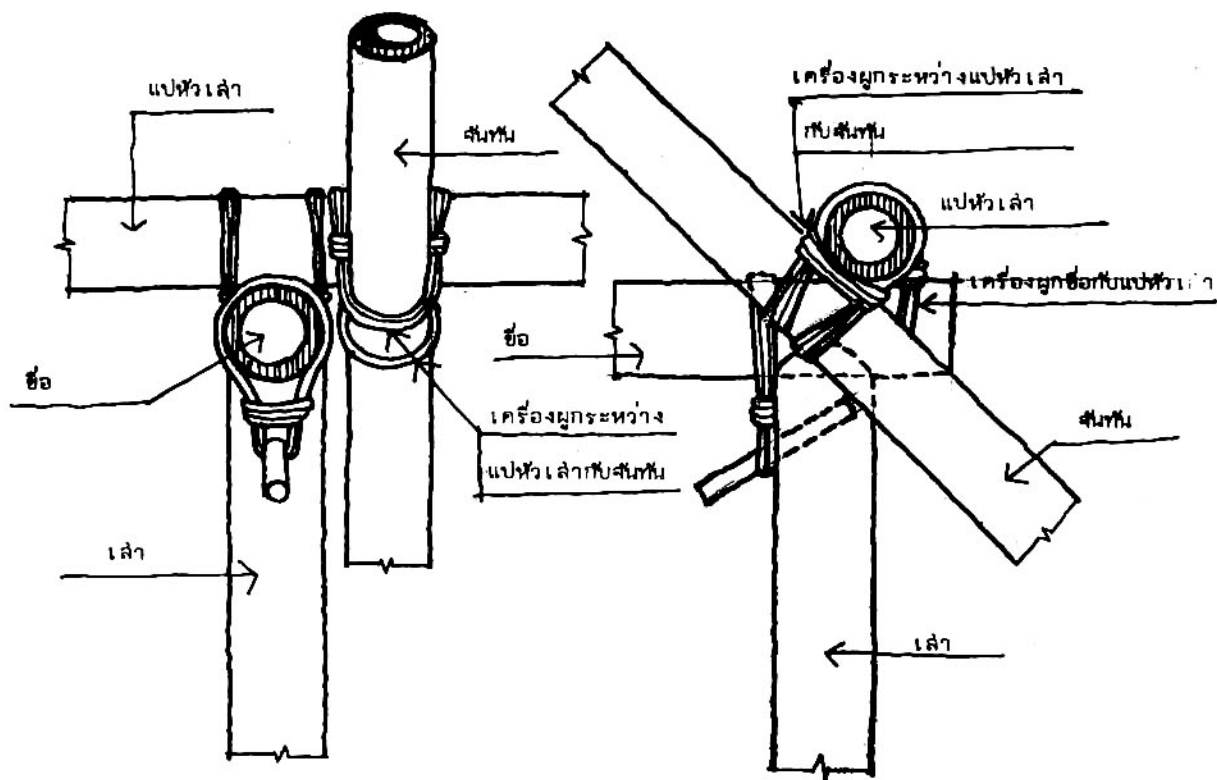

ไม้บอนแนบ ไข้ไม้ตีควางแนบอยู่บน
แปและหัวกลอน เมื่อผูกมัดที่ระยยะ
ตรงกลางของกลอน จะรัดไม่ให้กลอนเคลื่อนที่

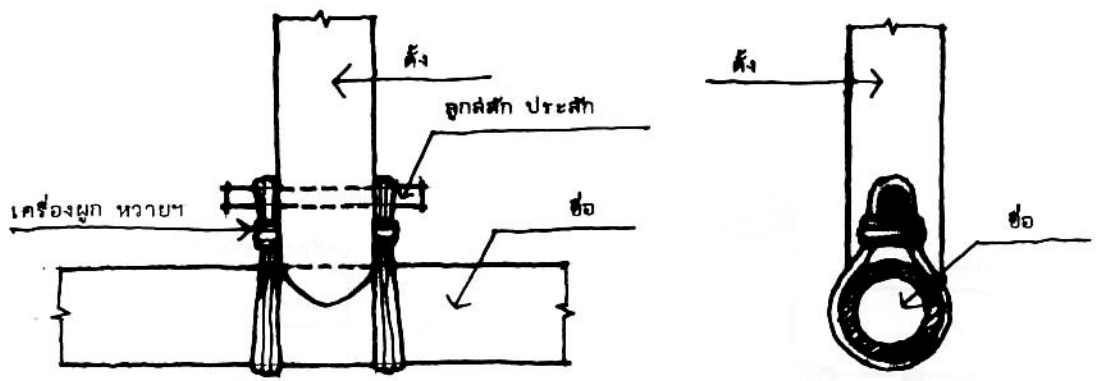

แสดงการผูกยึดระหว่างอกไก่กับสัมพันธ์ อกไก่กับตั้ง, เล่าตั้ง

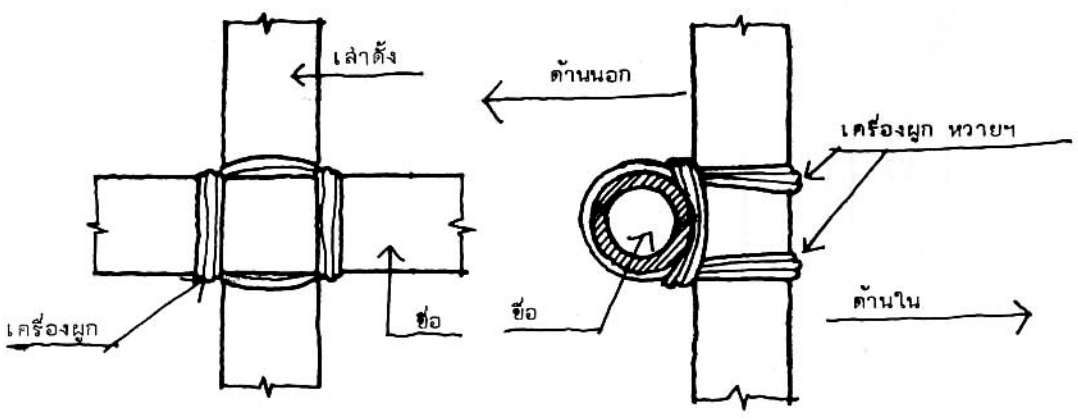

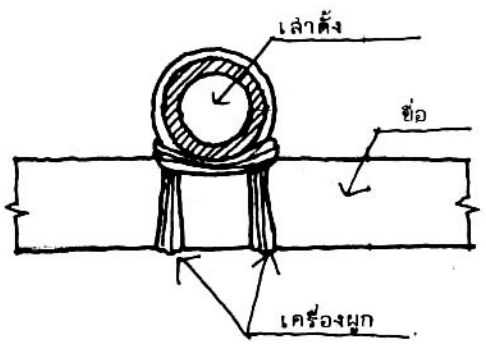
วิธีการผูกแปหฺวเล้ากับฉันทัน ขั้นแรกจะผูกแปหฺวเล้ากับปลายข้อก่อน
แล้วจึงผูกฉันทันกับแป โดยฉันทันจะห้อยอยู่ข้างล่างของแป เครื่องผูก
ใช้หวาย ตอก เภาวัลย์

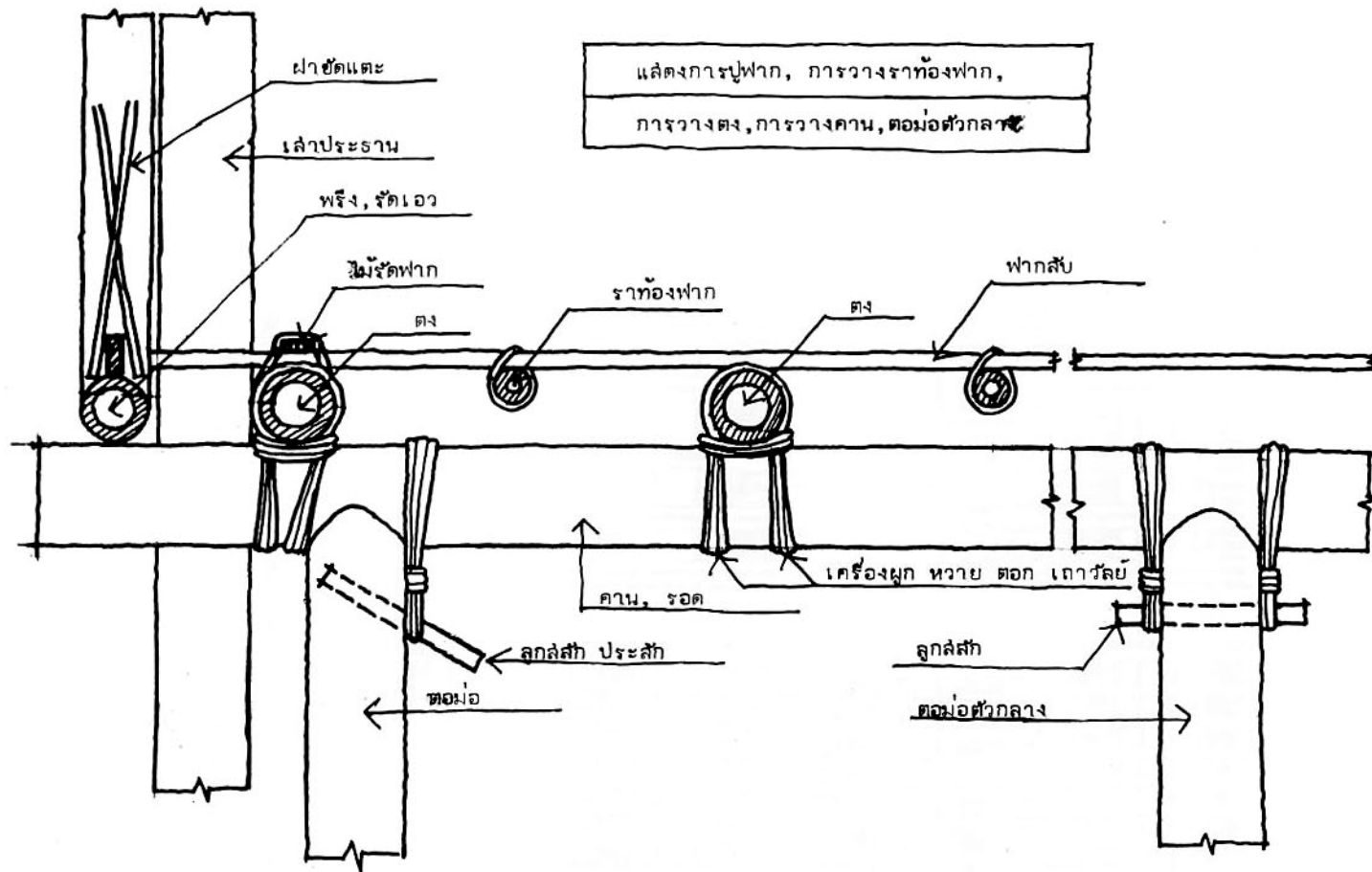
แสดงการผูกมัดตั้งกับเชือก

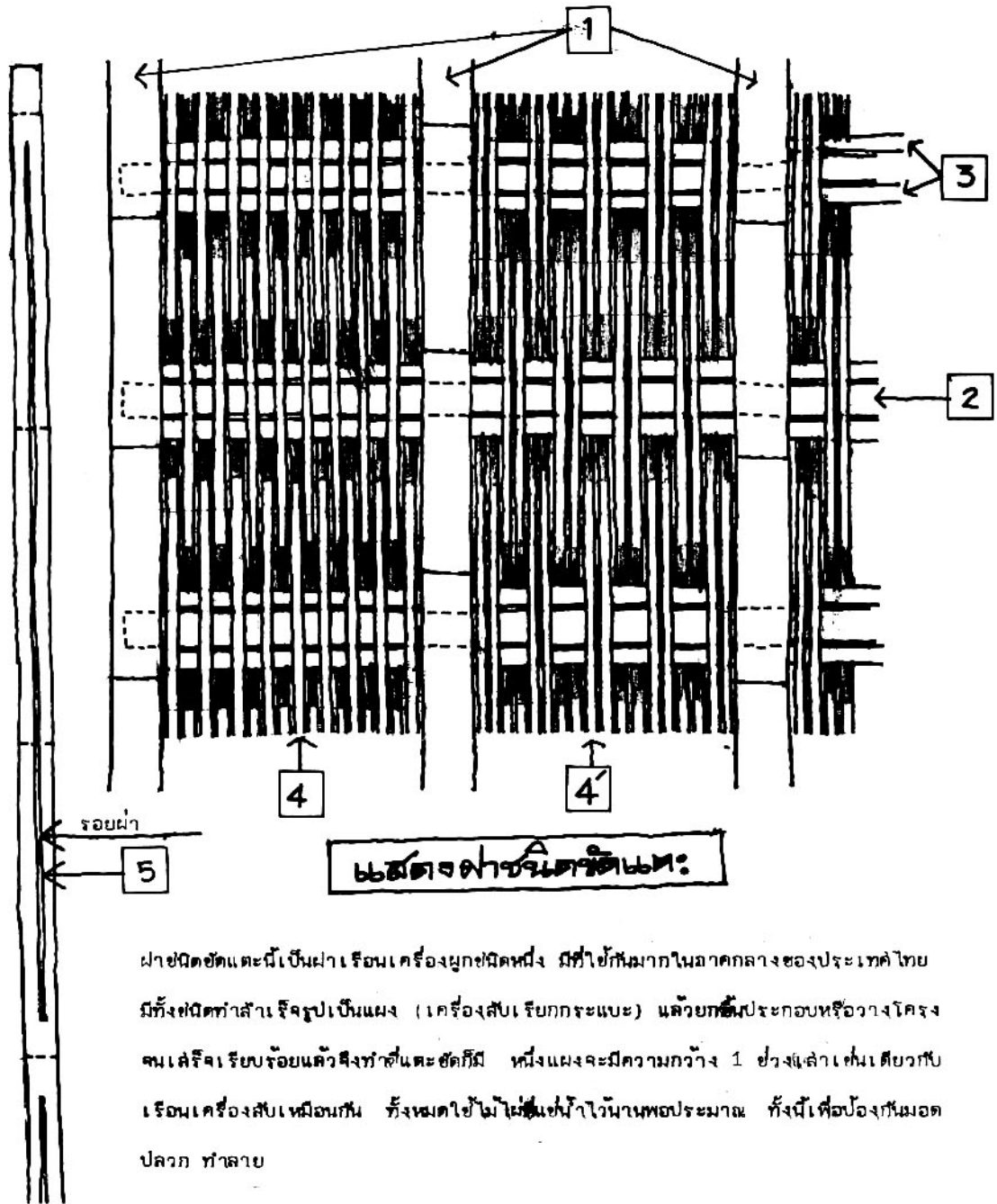
แสดงการผูกมัดเล้าตั้งกับเชือก

การวางตั้งบนเชือกตัวในจะบากตั้งให้เป็นง่าม
 เสาจะตั้งไว้สี่สีกแล้วผูกยึด ส่วนเชือกตัวริมนอก
 จะตั้งเล้าตั้ง อยู่ด้านในตัวบ้านหรือด้านในเชือก
 แล้วผูกมัดให้แน่น เชือกที่อยู่ด้านนอกจะเป็นที่
 รองรับแรงสั่นด้วย

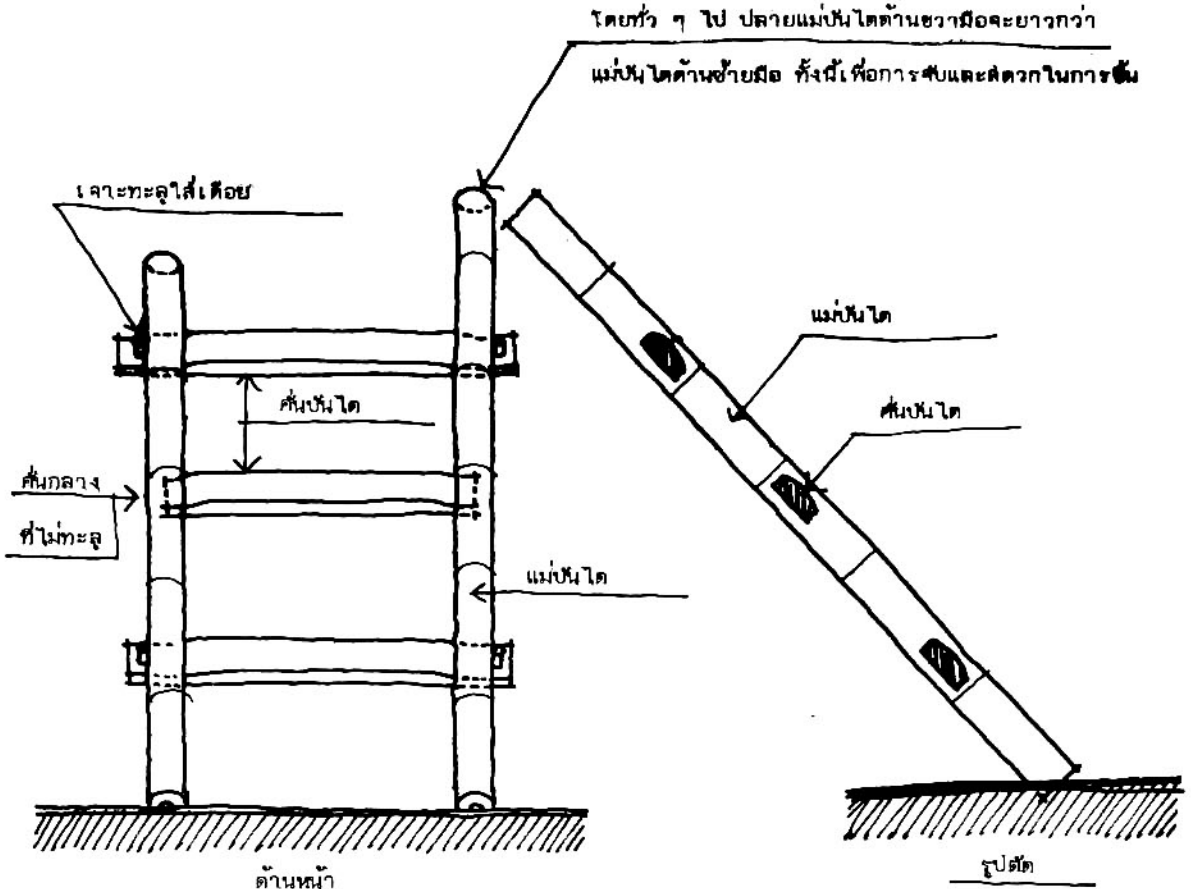
ที่นี้หน้าไม้ไม่ผ่านมาแต่โดยสับให้เป็นระยะโดยไม้เข้ารอยกันตลอดความยาว
 ก่อนสับจะตักแต่งผิวก่อน การรูปกับตงจะอ่อน จึงต้องเพิ่มตงขึ้นเส็กระหว่างตง
 เรียกราท้องฟาก แล้วผูกด้วยหวาย ส่วนตรงริมฝากนั้นห้องจะมีไม้รัดฟากปะกับ
 อยู่ข้างบนตงแล้วผูกด้วยหวายกับตง

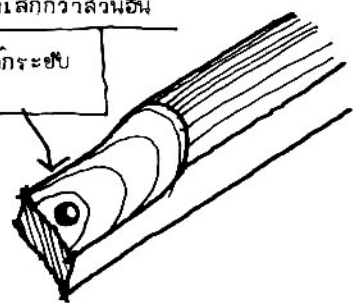
ผ้าชนิดนี้และนี้เป็นผ้าเรือนเครื่องผูกชนิดหนึ่ง มีที่ใช้นี้มากในภาคกลางของประเทศไทย มีทั้งชนิดทำสำเร็จรูปเป็นแผง (เครื่องสับ เรียกว่ากระเบาะ) และด้วยชิ้นประกอบหรือวางโครงจนเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงทำขึ้นแต่ละชิ้นมี หนึ่งแผงจะมีความกว้าง 1 ½ ฝ่ามือเท่ากับเรือนเครื่องสับเหมือนกัน ทั้งหมดใช้ไม้ไผ่ขึ้นน้ำไว้นานพอประมาณ ทั้งนี้เพื่อป้องกันเมอดปลวก ทำลาย

- 1 ลูกตั้งไข่ม้วนไข่ม้วนทั้งลำ มีลักษณะตรง เนื้อไม้แก่ ในจำนวนลูกตั้งทั้งหมดนั้น การเจาะใส่ลูกนอนหรือเข็น (2) จะต้องมียูกตั้งที่เจาะเหนือปล้องของไม้เพื่อความแข็งแรงและทนทาน ลูกตั้งแต่ละลูกจะมีความห่างกันประมาณ 40 - 50 เซนติเมตร และจะต้องตั้งเอาปลายขึ้น
- 2 ลูกนอนหรือเข็นก็เรียก เป็นไม้ไผ่ซึ่งจะร้อยผ่านทะลุลูกตั้ง ยกเว้นลูกตั้งที่เป็นกรอบนอก
- 3 ไม้เสริมลูกนอนหรือเรียกว่าคิ้ว เป็นไม้ไผ่ซีกเล็กกว่าลูกนอน ใส่ระหว่างลูกตั้งทั้งบนและล่างลูกนอน แต่ไม่ทะลุผ่านลูกตั้ง ทั้งนี้เพื่อเพิ่มความแข็งแรงและลดแสงสว่างหรือฝนสาดเข้า เพราะฝาตรงนั้นมีความห่างทำให้เกิดช่องว่าง
- 4 ไข่เตะไม้ไผ่ซีกเล็ก ๆ ชัดทีละซี่
- 4' การขัดชนิดชัดทีละช่องซี่
- 5 ขยายซี่เตะ ถ้าเตะแข็งยากต่อการขัด ก็จะมีซี่เตะซี่ก แต่จะไม่ผ่าตลอด จะผ่าเป็นช่วง ๆ ทำให้ไม้อ่อนตัวสะดวกต่อการขัด

แสดงปณฺโฑไม้ไผ่ของเรือนเครื่องผูก

ปลายของค้ำจะตากให้เล็กกว่าส่วนอื่น
เพื่อการสอดทะลุจะไดักระชับ

ปณฺโฑตามคติโบราณจะใช้จำนวนค้ำสี่ คือ 3, 5, 7 ในการทำปณฺโฑเรือนเครื่องผูก นั้นแม่ปณฺโฑใช้ไม้ไผ่ผ่าพวก ตง สี่ลูก โดยเฉพาะตรงโคน ส่วนค้ำปณฺโฑจะใช้ต้นไม้ที่ตัดทั้งค้ำงอ ซึ่งมีความแข็ง เป็นพิเศษ ซึ่งทั่วไปเรียก ฮอร์ไม้ การรับค้ำแม่ปณฺโฑให้อยู่กับค้ำไม้ต่างออกจะใช้ค้ำอื่น โผล่และสี่เดือย การใส่เดือยจะมีเฉพาะค้ำบน, ล่าง และค้ำกลาง ส่วนค้ำอื่น ๆ จะไม่เจาะให้โผล่